

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و ضرورت تحول در نظام خیر کشور

متن پیش رو خلاصه‌ای از سخنرانی دکتر محمد صالح طیب‌نیا در جمع روسای دانشگاه‌های کشور و خیرین با حضور وزیر علوم، تحقیقات و فناوری در مشهد مقدس است. در این سخنرانی دکتر طیب‌نیا نسبت متقابل مراکز علمی و حوزه امر خیر را مورد بررسی قرار می‌دهد. ایشان با مقایسه دارآمدهای وقتی دانشگاه‌های اروپا و آمریکا با دانشگاه‌های ایران و همچنین بررسی وقف در حوزه‌های مختلف علمی این نسبت متقابل را تشریح می‌کند و در نهایت بر این مبناراهکارها و پیشنهادهایی را در این حوزه ارائه می‌دهد

۱. بررسی تأثیر وقف بر گسترش مراکز علمی جهان

۱-۱- بررسی دانشگاه‌های جهان

در ابتدا حوزه وقف و موقوفات دانشگاه‌های اروپا و آمریکا را یک بررسی اجمالی می‌کنم. اکثر دانشگاه‌های بزرگ و معروف جهان موقوفات گسترده‌ای دارند که این موقوفات بخش‌های بزرگی از سرمایه دانشگاه را تشکیل می‌دهند و در مواردی حتی بخش‌هایی از هزینه‌های جاری دانشگاه نیز از درآمد حاصل از این موقوفات تأمین می‌شود.

در جداولی که در ادامه ارائه شده است ارزش موقوفات دانشگاه‌های برتر آمریکا و اروپا ارائه شده است. البته در این جداول تنها دانشگاه‌های برتر اروپا و آمریکا آمده است در صورتی که در سایت‌های مرتبط ارزش موقوفات اکثر دانشگاه‌های اروپا و آمریکا قابل بررسی است. به نظر می‌آید درباره این آمار در مقایسه با ایران دو نکته حائز اهمیت است، اول اینکه همه دانشگاه‌ها بر موقوفاتشان مدیریت صحیح دارند و هر ساله ارزش آن و میزان رشد یا کاهش ارزش موقوفات را محاسبه می‌نمایند، دوم اینکه این آمار به راحتی در دسترس عموم قرار می‌گیرد و باعث جلب اطمینان خیرین می‌شود.

همان‌طور که در جدول ۱ می‌بینید دانشگاه‌های کمبریج و آکسفورد در اروپا دارای بیشترین ارزش موقوفات هستند که به ترتیب ۵۳۵۴ و ۴۲۸۴ میلیارد یورو ارزش موقوفات آنهاست اما زمانی که این جدول را در کنار جدول ۲ قرار می‌دهیم می‌بینیم که این مقادیر نسبت به ۷ دانشگاه برتر آمریکا در زمینه موقوفات بسیار کمتر است و شاید بتوان گفت که یک عامل بسیار مهم پیشرفت و گسترش دانشگاه‌های آمریکا همین پشتوانه مردمی و حمایت خیریه مردم از دانشگاه‌های آمریکا است. همان‌طور که مشخص است دانشگاه‌های هاروارد و تگزاس با ۳۵ و ۲۵ میلیارد دلار ارزش موقوفات، فاصله بسیار زیادی با دانشگاه‌های برتر اروپا دارند. در ادامه برای آشنایی بیشتر، موقوفات دانشگاه استنفورد مقداری عمیق‌تر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

جدول ۱. دانشگاه‌های اروپا ۲۰۱۰

دانشگاه	کشور	ارزش کل موقوفات (میلیون یورو)
University of Cambridge	UK	5354.6
University of Oxford	UK	4284
ETH Zurich	Switzerland	1100.6
University of Copenhagen	Denmark	1003.8
Utrecht University	Netherlands	749
Lund University	Sweden	724.5
Central European University	Hungary	656.62
University of Oslo	Norway	652.8
University of Helsinki	Finland	624
Heidelberg University	Germany	579.2
University of Vienna	Austria	493.6

جدول ۲. دانشگاه‌های آمریکا (۲۰۱۴)

ارزش کل موقوفات (میلیارد دلار)	دانشگاه
35.884	Harvard University
25.426	University of Texas System
23.9	Yale University
21.446	Stanford University
20.996	Princeton University
12.425	Massachusetts Institute of Technology
11.104	The Texas A&M University System

همان‌گونه که در جدول ۲ مشخص است ارزش کل موقوفات دانشگاه استنفورد ۲۱.۴ میلیارد دلار است که این ارزش از محل موقوفات ۷۰۰۰ واقف تأمین شده است. دانشگاه استنفورد از سال ۱۹۹۱ همانند اکثر دانشگاه‌های دیگر، شرکت مستقلی را تحت نظر دانشگاه برای مدیریت موقوفات این دانشگاه تأسیس کرده است. وظیفه این شرکت کسب درآمد از محل موقوفات و مراقبت از ارزش موقوفات است، به طوری که در سال ۲۰۱۴ موقوفات دانشگاه نسبت به سال قبل نزدیک به ۱۵ درصد بازگشت سرمایه داشته‌اند. مقدار بازگشت سرمایه به روش زیر محاسبه می‌شود:

بازگشت سرمایه کل موقوفات = (وقف و هدایای در سال جدید + بازگشت سرمایه سال جاری) - (میزان پرداختی به دانشگاه)

به عبارتی میزان سود سال جاری به موقوفات و هدایای سال جدید افزوده می‌شود، سپس هزینه‌ای که سالانه از محل موقوفات برای هزینه‌های جاری دانشگاه پرداخت می‌شود از این مقدار کم می‌شود تا در نهایت بازگشت سرمایه کل موقوفات به دست آید که این مقدار برای دانشگاه استنفورد ۱۵ درصد بوده است.

جالب توجه است که در سایت دانشگاه در توضیحات موقوفات و هدایا بر این نکته تأکید کرده‌اند که هدایای با مقادیر کم که معمولاً به هدایای کمتر از ۱۰۰۰ دلار اطلاق می‌شود، ارزش بسیار زیادی برای دانشگاه دارند و این امر ۲ دلیل دارد، اولاً هنگامی که این هدایا در کنار یکدیگر جمع می‌شوند مقادیر آن‌ها به بیش از میلیون دلار می‌رسد و دلیل دوم که شاید مهم‌تر باشد آن است که این مبالغ محدودیت‌های کمتر و انعطاف بیشتری در هزینه کرد و مدیریت هزینه دارند، و این امر از آن جهت مهم می‌شود که بیشتر مبالغ هنگفت و یا املاک ارزشمندی که وقف می‌شوند برای جهات و با شرایط خاصی وقف می‌شوند که رعایت نظر واقف از وظایف شرکت مدیریت موقوفات دانشگاه است، از این رو محدودیت‌هایی را برای دانشگاه ایجاد می‌کند، مسئله‌ای که امروزه متولیان موقوفات در کشور ایران نیز با آن مواجه‌اند. به عبارتی در موارد بسیاری موضوع وقف به‌طور کلی از بین رفته است و متولی به دلیل شرایط وقف‌نامه قادر به استفاده مناسب از این موقوفه نیست.

بودجه سالانه دانشگاه استنفورد حدود ۵ میلیارد دلار است که محل‌های درآمدی دانشگاه و درصد درآمد دانشگاه از هر محل در جدول شماره ۳ ارائه شده است .

همان‌طور که مشاهده می‌شود بیشترین بخش از بودجه سالانه دانشگاه از طریق موقوفات تأمین می‌شود و تنها ۱۶ درصد بودجه از طریق شهریه دانشجویان به دست می‌آید و نکته مهم دیگر این است که حدود ۳۹ درصد از بودجه از طریق فروش خدمات علمی یعنی از طریق مراکز درمانی و آزمایشگاه ملی شتاب‌دهنده به دست می‌آید، به عبارتی دانشگاه تک‌بعدی نیست و از ظرفیت‌های مختلف خود برای تأمین بودجه استفاده می‌کند. در صورتی که در ایران دانشگاه‌ها معمولاً به بودجه دولتی و یا شهریه‌های دانشجویان وابسته‌اند.

البته هنگامی که مقدار ۲۱ درصد را با دیگر دانشگاه‌های برتر آمریکا مقایسه کنیم که در جدول ۴ ارائه شده است می‌بینیم دانشگاه‌های دیگر در این بخش بهتر عمل کرده‌اند و دانشگاه پرینستون که ارزش موقوفاتش تقریباً برابر با دانشگاه استنفورد است حدود ۵۵ درصد از هزینه‌های جاری خود را از محل موقوفات تأمین می‌کند و دانشگاه‌های ییل و هاروارد نیز حدود ۳۵ درصد از بودجه سالانه خود را از این طریق تأمین می‌کنند .

جدول ۳. ترکیب درآمدی بودجه در سال ۲۰۱۴

درصد	محل درآمد
۱۸	اسپانسرهای تحقیقاتی
۲۱	درآمد موقوفات
۴	درآمدهای سرمایه‌گذاری دیگر
۱۶	شهریه دانشجویان
۱۶	درآمد مرکز درمانی
۶	هدیه‌های مصرفی و دارایی‌های فروخته شده
۸	درآمد آزمایشگاه ملی شتاب‌دهنده
۱۱	درآمدهای دیگر

مقایسه درصد تأمین بودجه از محل موقوفات با سه دانشگاه برتر دیگر

درصد	دانشگاه
35	Harvard
55	Princeton
35	Yale
21	Stanford

در حوزه موقوفات و درآمدهای دانشگاه‌های ایران همانند دیگر حوزه‌های درآمدهای خیر و نوع‌دوستانه هیچ آمار دقیقی وجود ندارد و تنها می‌توان بعضی از دانشگاه‌ها که بر اساس وقف شکل گرفته‌اند و بعضی از موقوفات دانشگاه‌های بزرگ را احصا نمود که همین مقدار هم اغلب به دلیل عدم مدیریت صحیح، دارای بهره‌وری مناسبی نمی‌باشند. بعضی از دانشگاه‌ها که دارای موقوفات زیادی هستند عبارت‌اند از دانشگاه تهران، دانشگاه فردوسی، دانشگاه باهنر، دانشگاه الزهرا و دانشگاه شهید مطهری.

البته در کنار دانشگاه‌های ایران باید حوزه‌های علمیه را نیز اضافه کرد که به نظر می‌آید به دلیل قدمت حوزه‌های علمیه و توجه بیشتر متدینین به حوزه‌ها، وقف در آن‌ها گسترش بیشتری داشته باشد به طوری که ۱۰۲۴ موقوفه با ۴۰ نیت مختلف برای حوزه‌های علمیه وقف شده است. نمونه‌هایی از مدارسی که بر اساس وقف شکل گرفته‌اند عبارت‌اند از: مدرسه مروی تهران، مدرسه علمیه نواب مشهد، مدرسه عباسقلی خان مشهد و مدرسه علمیه کازرون، همچنین اکثر حوزه‌های علمیه در شهرهای کشور دارای موقوفات هستند.

۱-۲- مراکز تحقیقاتی

در کنار دانشگاه‌ها مورد دیگری که قابل بررسی است مراکز تحقیقاتی و حمایتی مهمی هستند که با حمایت خیرین تأسیس شده و فعالیت می‌کنند. برای نمونه می‌توان از اندیشکده رند، بنیاد نوبل و بنیاد کارنگی نام برد، این مراکز تحقیقاتی معروف که در حوزه فعالیت خود بسیار تأثیرگذار می‌باشند از طریق وقف اموال تأسیس شده‌اند.

از مراکز تحقیقاتی ایران می‌توان از انستیتو پاستور، بنیاد البرز و مرکز تحقیقاتی درمانی نمازی شیراز نام برد. انستیتو پاستور در شهرهای مختلف دارای مراکزی است که بر اساس وقف شکل گرفته‌اند که خدمات مهمی را در پیشبرد علوم آزمایشگاهی ارائه کرده‌اند.

یکی از مهم‌ترین اهداف موقوفه بنیاد البرز تجلیل از مقام علمی دانشمندان و پژوهندگان برگزیده مسلمان و تشویق دانش‌آموختگان برگزیده و نوباوگان و نوجوانان با استعداد است.

بیمارستان نمازی شیراز در واقع یک مرکز تحقیقاتی، آموزشی و طبی است که به بیمارستان نمازی مشهور شده است، بعضی از بندهای وقف‌نامه آن به شرح زیر است:

اجرای برنامه تفحص و تجسس و تحقیق در بیماری‌هایی که در فارس شیوع دارد.

دعوت از محققین مشهور اروپا و آمریکا و سایر کشورها برای مطالعه بیماری‌هایی که در فارس شیوع دارد.

ایجاد دوره فارغ‌التحصیلی پزشکی برای فارغ‌التحصیلان پزشکی تا بتوانند تجربیات علمی را فراگیرند و اگر به رشته خاصی در پزشکی تمایل دارند بتوانند تحصیلات خود را در آن رشته تعقیب کرده و تخصص پیدا کنند.

۱-۳- کتابخانه‌ها

از دیگر مراکز علمی که از گذشته تا کنون مورد توجه بوده است و موقوفات بسیار زیادی دارد، کتابخانه‌ها هستند که چه به صورت وقف کتاب و چه وقف کتابخانه، دارای موقوفاتی بسیاری هستند.

کتابخانه‌های آستان قدس رضوی، آستان حضرت معصومه، کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی، کتابخانه مرکزی تبریز و کتابخانه و موزه ملک از مهم‌ترین کتابخانه‌های وقفی کشور می‌باشند.

۲- بررسی تأثیر ساختارهای علمی و پژوهشی بر حوزه خیر

۲-۱- رشته‌های دانشگاهی مرتبط با امور خیر

با گسترش سازمان‌های خیریه و بخش غیرانتفاعی در اروپا و آمریکا رشته‌های دانشگاهی مرتبط با این حوزه در دانشگاه‌ها گسترش یافته‌اند تا هم مدیریت این بخش به‌طور علمی انجام شود و هم نیروی انسانی موردنیاز برای تعداد روزافزون این سازمان‌ها تربیت شود. درحالی‌که به این حوزه علمی در ایران توجهی نشده است و حتی در مورد وقف که گسترش وسیعی در حوزه کشورهای اسلامی دارد، هرچند تحقیقات مرتبط و زیادی انجام شده است اما ساختار پژوهشی مناسبی در این باره تشکیل نشده است.

نمونه‌ای از رشته‌های دانشگاهی مرتبط با حوزه امر خیر، دوره‌های کارشناسی ارشدی است که دانشگاه CASS Business School لندن با مشارکت و همکاری ۹ خیریه برتر لندن برای غنای تجربی این دوره‌ها برگزار می‌نماید. عناوین رشته‌های کارشناسی ارشد عبارت‌اند از:

مدیریت بخش‌های داوطلبانه

بازاریابی و جذب منابع مالی برای خیریه‌ها

مدیریت عطایای مالی و سرمایه‌گذاری‌های اجتماعی و بشردوستانه

مدیریت مالی و حسابداری برای خیریه‌ها

بازاریابی و جذب منابع مالی برای خیریه‌ها

مدیریت سازمان‌های مردم‌نهاد

دانشگاه سنت ماری لندن نیز دوره کارشناسی ارشد مدیریت خیریه‌ها را ارائه می‌کند که رئوس مطالب این دوره عبارت‌اند از:

مدیریت خیریه و حکمرانی خیریه

سرمایه‌گذاری و مدیریت مالی خیریه

بازاریابی و جذب منابع مالی خیریه

مدیریت استراتژیک خیریه

سازمان‌های غیردولتی جهانی

کارآفرینی اجتماعی

قوانین خیریه‌ها

پایان نامه

۲-۲- همایش‌ها و نشست‌های تخصصی

هر ساله همایش‌های و نشست‌های مختلفی در جهان با موضوع امور خیر برگزار می‌گردند که چند نمونه از آن عبارت‌اند از:

Charity and Voluntary Sector Group annual conference England
and Government: Policy and Partnerships in an Era of Change ،Philanthropy ،Nonprofits
Washington

Charity Accountants Conference England

Conference on Volunteering and Service Seattle

در ایران نیز بعضاً همایش‌های مرتب‌تری برگزار شده است که متأسفانه تنها یک‌بار برگزار شده‌اند و به‌صورت کنفرانس‌های سالانه ادامه نیافته‌اند برای نمونه می‌توان از دو همایش زیر نام برد.

همایش بین‌المللی «چشم‌انداز جایگاه مؤسسات خیریه سلامت در نظام سلامت ایران»

کنگره ملی «وقف، حماسه اقتصادی و سبک زندگی اسلامی»

در این راستا بنیاد خیریه راهبری آلاء نشست‌های تخصصی امور خیر نوین در ایران را به‌صورت ماهانه برگزار می‌نماید که مباحث نوین در ابعاد مختلف امور خیر را باهدف آشنایی محققین و اساتید با این حوزه علمی و افزایش آگاهی خیرین و مدیران مؤسسات خیریه برگزار می‌نماید، همچنین این بنیاد قصد دارد در آینده‌ای نزدیک همایشی علمی در زمینه امر خیر برگزار نماید.

۲-۳- مراکز علمی و تحقیقاتی

در این بخش تنها به معرفی یک نمونه از مراکز علمی و تحقیقاتی در این زمینه بسنده می‌شود، هرچند نمونه‌های بسیاری در سراسر جهان وجود دارند که فعالیت خود را بر گسترش دانش فعالیت‌های خیریه قرار داده‌اند. بنیاد آلا نیز از آن جهت نام خود را بنیاد خیریه راهبری آلاء قرار داده است که در حوزه تولید دانش امر خیر وارد شده است و بخشی را با عنوان خیرماندگار که حوزه فعالیت‌های علمی، ترویجی و مدیریت امر خیر را پوشش می‌دهد راه‌اندازی نموده است.

یکی از مراکز تحقیقاتی مرکز راهنمای تغییر اجتماعی (Directory of Social Change (DSC)) در لیورپول و لندن است، چشم‌انداز این موسسه بر این اساس است که سازمان‌های مستقل بخش سوم، قلب تغییرات اجتماعی هستند. این سازمان فعالیت‌های زیر را در این راستا انجام می‌دهد:

انجام پژوهش‌های تأثیرگذار درباره سیاست‌های دولت، بودجه و مسائلی که استقلال خیریه‌ها را تهدید می‌کند.

برگزاری کنفرانس سالانه با شرکت بیش از ۲۰۰۰۰ خیریه

برگزاری کارگاه‌های آموزشی در زمینه‌های مدیریت، مباحث مالی، جذب منابع، قانون خیریه‌ها و توسعه فردی و سازمانی خیریه‌ها

پژوهش و انتشار مراجع راهنما و هندبوک در حوزه فعالیت‌های اجتماعی و خیریه

۲-۴- تألیفات و مجلات علمی حوزه امر خیر

با جست‌وجوی کلیدواژه‌های مرتبط به حوزه امر خیر مانند خیریه (charity)، سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO)، داوطلبی (voluntary)، جمع‌آوری کمک‌های مالی (fundraising)، بخش سوم (third party)، مسئولیت اجتماعی بنگاه‌های اقتصادی (corporate social responsibility)، کارآفرینی و کسب‌وکار اجتماعی (social business and entrepreneurship) در سایت آمازون می‌توان کتاب‌های لاتین بسیاری در حوزه‌های مرتبط پیدا کرد که نشان‌دهنده گسترش این بخش در تألیفات علمی است اما متأسفانه کتاب‌های فارسی مرتبط به‌ندرت یافت می‌شود.

در زمینه مجلات علمی تنها دو نشریه زیر که در پایگاه‌های علمی نمایه شده‌اند یافت می‌شود که نشان‌دهنده خلأ علمی در این حوزه با اهمیت است:

International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing(Wiley)

Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly(SAGE)

۳- نتیجه‌گیری و پیشنهادها

آنچه واضح است این است که بسیاری از موقوفات در دوران گذشته ایران در اشکال گوناگون به تولید و گسترش علم و دانش مرتبط بوده است، موقوفات بسیار زیاد حوزه‌های علمیه، مدارس، کتاب و کتابخانه از این قبیل می‌باشند که مثال‌هایی برای آن‌ها ارائه شد. به نظر می‌آید یکی از عوامل پیشرفت عظیم علمی و تمدنی نیز همین موقوفات علمی بوده است که متأسفانه امروزه توجه کمتری به آن می‌شود و همین اندک موقوفات و خیرات موجود نیز به‌درستی مدیریت و بهره‌برداری نمی‌شود. اما در مقابل این فرهنگ وقف علمی در دنیای غرب رواج پیدا نموده است که به نمونه‌های آن نیز در بخش‌های مختلف خصوصاً در حوزه دانشگاه‌ها و مراکز علمی تحقیقاتی اشاره شد.

به‌طور کلی به نظر می‌آید در حوزه فعالیت‌های خیر در راستای تولید علم در کشور باید یک بازنگری و تحول صورت گیرد تا خیرین انگیزه پیدا نمایند که در راستای گسترش علم که یکی از مهم‌ترین مصادیق آن دانشگاه است، ورود نمایند. برای این امر نیز پیشنهادهایی در ۴ حوزه مختلف ارائه می‌شود:

۳-۱- تعریف جایگاه‌های ساختاری برای ارتباط با خیرین

برای این امر پیشنهاد می‌شود که پست‌های سازمانی قائم‌مقام وزیر علوم در حوزه خیرین و مشارکت مردمی و همچنین تعیین مشاور در حوزه امور خیر برای روسای دانشگاه‌های کشور تعریف شود، کاری که از چندی پیش در وزارت بهداشت و درمان آغاز شده است.

۳-۲- راه‌اندازی مراکز علمی مرتبط با امور خیر

یکی از معضلات و مشکلاتی که امروزه گریبان‌گیر حوزه امور خیر شده است توجه نکردن عالمان و اندیشمندان به این حوزه است، نتیجه این عدم توجه عدم بهره‌برداری صحیح از پتانسیل فعالیت‌های خیرین و عدم اولویت‌بندی نیازها و معضلات پیش روی کشور است. از این رو پیشنهاد می‌شود پژوهشگاه مطالعات و مدیریت امر خیر و کتابخانه تخصصی امر خیر تأسیس شده و قطب پژوهشی حوزه امور خیر نیز تعیین شود.

۳-۳- هدایت محتوای فعالیت‌های علمی

قبل از ایجاد ساختارهای رسمی و مراکز علمی که نیاز به پیش‌زمینه و اعتبارات خاص دارند، می‌توان محتوای فعالیت‌های علمی را به سمت حوزه امور خیر سوق داد. تألیف و ترجمه کتاب، تألیف مقاله و پایان‌نامه در این حوزه و یا برگزاری همایش

علمی و راه‌اندازی انجمن علمی مطالعات وقف فعالیت‌های علمی در دسترس‌تر، کم‌هزینه‌تر و مؤثری هستند که می‌تواند در این حوزه شروع شود.

۳-۴- توسعه مشارکت خیرین

از نکات جالبی که در دانشگاه‌های کشورهای مختلف خصوصاً آمریکا و اروپا وجود دارد این است که بسیاری از هدایا و موقوفاتی که به دانشگاه داده می‌شود از طریق فارغ‌التحصیلان، اساتید و کارکنان بازنشسته و حتی خانواده‌های دانشجویان دانشگاه است. در واقع دانشگاه‌ها ارتباط خود را با این جمعیت که هر ساله به تعداد آن‌ها افزوده می‌شود حفظ می‌کنند و با راه‌اندازی کانون‌ها و انجمن‌های مختلف در ضمن فعالیت‌های علمی، اجتماعی و خیرخواهانه احساس تعلق سازمانی افراد به دانشگاه را حفظ می‌کنند از این‌رو افراد با این پیش‌زمینه ذهنی اولین گزینه برای ارائه هدایای خیرخواهانه را دانشگاه محل تحصیل یا کار خود می‌دانند.

در ایران نه تنها این ارتباط با فارغ‌التحصیلان و اساتید قطع می‌شود که فرآیندهای اداری ناکارآمد و موانع بسیاری برای حضور خیرین در دانشگاه وجود دارد که در وهله اول باید این موانع برطرف گردد سپس راهکارهایی مثل مجمع خیرین دانشگاهی و ارائه مشوق جهت فعالیت خیرین در دانشگاه‌ها اجرا شود.